

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית מרחשוון תשס"ח

ק"ן לבנייהודה - כן לעברית

במלאות ק"ן (150) שנה להולדת **אליעזר בן-יהודה** יזמה המזכירות המדעית של האקדמיה תחרות מיזמים בנושא הלשון העברית בבתי הספר. לאירוע המסכם, שנערך בגבעת רם בירושלים ביום כ"ג באייר תשס"ח (28 במאי 2008), הגיעו יותר ממאתיים תלמידים מורים והורים משישה בתי ספר ברחבי הארץ.

בתחילת האירוע נשאו דברים פרופ' **משה בר-אשר**, נשיא האקדמיה ללשון העברית, חבר הכנסת הרב **מיכאל מלכיאור**, יו"ר ועדת החינוך התרבות והספורט, ו**מזל שיניאק**, המפקחת המרכזת על הוראת העברית במשרד החינוך. הרב מלכיאור אמר שלו השתתף אליעזר בן-יהודה באירוע היה בוודאי מרגיש שניצח. לדבריו, עתה נחוצה מהפכה שנייה, שתשמר את הישגיו של בן-יהודה. את התלמידים שהשתתפו במיזמים וגילו עניין והתלהבות כלפי העברית הוא כינה "חלוצים לפני המחנה". הוא קרא למערכת החינוך להפוך את לימוד העברית לעיסוק מרתק.

תלמידי כיתה ג' מבית הספר רחביה ע"ש דוד ופולה ברגוריון מקדמים את פני הבאים לאירוע בהפגנה למען העברית

המשך בעמוד 3

פעולותיה של האקדמיה בעבר ודרכה לעתיד

דבריה לקליטת המונחים של האקדמיה, והציגה נתונים שנבדקו באמצעות מנוע החיפוש "גוגל" במרשתת. לעומת מונחים שנקלטו היטב, ובראשם **קְלֵטָה**, **קְדִימוֹן**, **יְדוּעַן** ו**הַסְעָדָה**, יש מונחים שלא עברו את סף ההתקבלות, כמו **חֲדָשִׁיר** (סינגל), **מְזַעְרַת** (מיניאטורה), **צָמוֹם** (קומפקטי). לעתים גם כשהמונח העברי מוכר – הדוברים מעדיפים את מקבילו הלועזי, כגון "פריימריז" לעומת **בחינות מקדימות**. היא הדגישה שמדובר בעניין תרבותי, והתרבות שלנו השתנתה מאוד בעשרות השנים האחרונות, והשפה נעשתה שפה פרסומית, שיווקית. על רקע זה נראה שעל האקדמיה לעשות יותר, הרבה יותר, כדי "לשווק" את מרכולתה. על דרכו של חברים רבים השתתפו בדיון. על דרכו של מפעל המילון ההיסטורי נשאו דברים ד"ר **חיים כהן**, פרופ' **אהרן ממון**, פרופ' **שמא פרידמן** ופרופ' **מנחם קיסטר**. פרופ' **משה פלורנטין** סקר את מצבו של כתב העת "לשונו לעם", ופרופ' **יוחנן ברויאר** סקר את עבודת הוועדה למילים בשימוש כללי.

המשך בעמוד 3

בעשייה בלשון. הוא עמד על תפקידה של האקדמיה כמוסד מחקר, וייחד דברים למפעל המילון ההיסטורי – שהוא לדבריו "מפעל מחקר שאפתני וכוללני, ובעיקר נחוץ ומתבקש, וישרת את מחקר העברית ואת מדעי היהדות כל הימים". עוד הוא עמד על המאמצים האדירים הדורשים זמן, מחשבה ופעילות בלתי פוסקת, שנועדו להיטיב את מצבה החומרי של האקדמיה. פרופ' **אברהם טל**, עורך המילון, סקר את העבודה במפעל המילון ההיסטורי. הוא בירך על הצטרפותם של עובדים חדשים, צעירים ונלהבים, הממלאים את השורות לאחר שכמה מוותיקי החוקרים פרשו לגמלאות. שני חוקרים עוסקים בכתבת הערכים, וכבר נכתבו כ-200 ערכים השייכים ליותר מ-50 שורשים. לדבריו, מדור המחשוב באקדמיה עומד לפתח תכנה שתאפשר לכתוב את הערכים בתוך מסד נתונים גמיש, שיש בו קישורים מערך לערך וכיוצא בזה. כמו כן נדרשת עוד עבודה רבה בשדרוג מאגרי המילון ההיסטורי במרשתת. המזכירה המדעית **רונית גדיש** ייחדה את

במלאות שישים שנה למדינה ייחדה האקדמיה שתי ישיבות לדיון בפעולותיה בעבר ובדרכה לעתיד: בג' באדר שני תשס"ח (10 במארס 2008) ובי"ג בסיוון תשס"ח (16 ביוני 2008). הישיבה הראשונה נפתחה בשלוש הרצאות: נשיא האקדמיה, פרופ' **משה בר-אשר**, ציין בהרצאתו כי בשנים האחרונות נתמעט מספרם של הסופרים והמשוררים בקרב חברי האקדמיה, ולא משום שמישהו באקדמיה רוצה בצמצום הזה, אלא בשל העניין הפחות של כמה מהטובים שבהם

עוד בגיליון

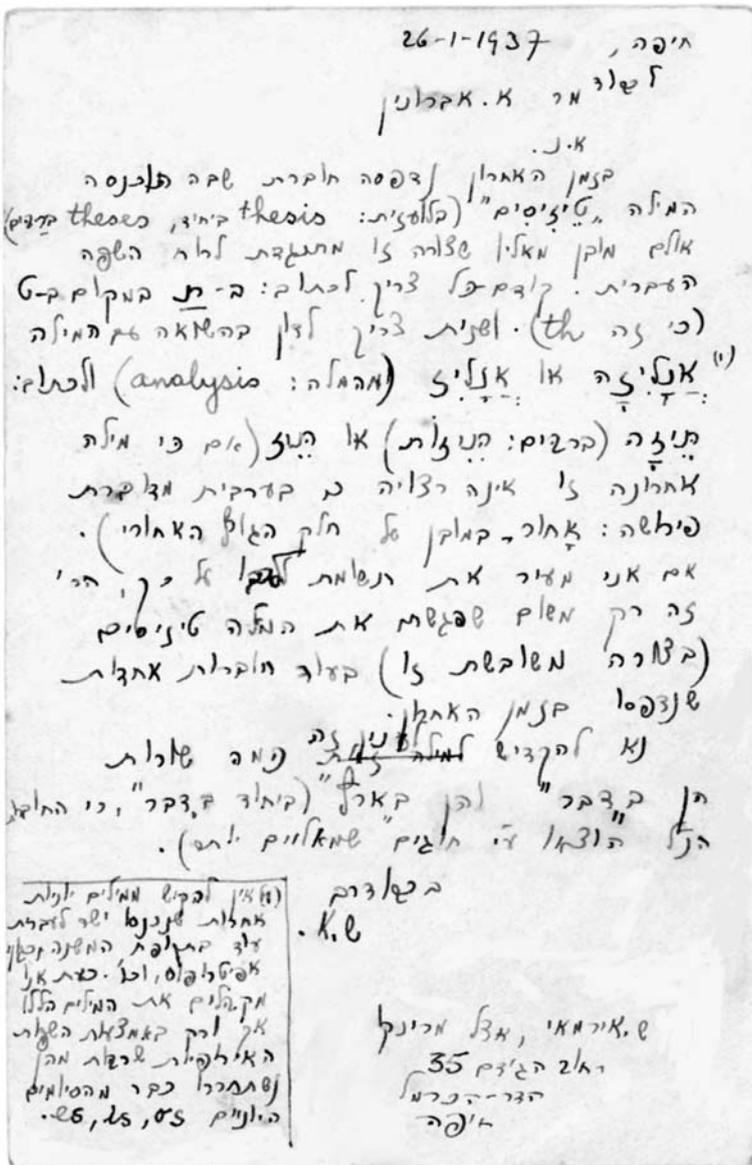
- על "אלז" ו"אלז" מאת מחכי משור
- לימד לשונך – מונחי חירום
- "חלוקת המילה למשמעותיותה תלויה בתכלית החלוקה" מאת משה אזר

מן הנעשה בוועדות למינוח מקצועי

כתריסר ועדות מינוח מקצועיות מטעם האקדמיה ובשיתופה פועלות עתה ברחבי הארץ - בחיפה, בתל-אביב, בירושלים ובבאר שבע. הוועדה למונחי הביולוגיה עומדת להגיש רשימה של כ-2,700 מונחים לאישור ועדת המינוח המרכזית של האקדמיה. הוועדה למונחי איכות הסביבה סיימה את הקריאה הראשונה במונחיה ומפיצה רשימה של כ-1,000 מונחים להערות הציבור. הוועדה למונחי היין, שהוקמה אך לפני כשנה, מסיימת את דיוניה בהערות הציבור לרשימה של כ-180 מונחים. לקראת הפקת מילון מודפס של מונחי תחבורה יבשתית עדכנה הוועדה למונחי התחבורה את המונחים שכבר אושרו והוסיפה להם חדשים, ואלה נדונו ואושרו במוסדות האקדמיה. במהלך שנת תשס"ט יוקמו שתי ועדות חדשות - הוועדה למונחי בלשנות והוועדה למונחי תקשורת.

פרטים על הוועדות ועל חבריהן מתפרסמים באתר האקדמיה במרשתת. מונחים שכבר אושרו מתפרסמים במאגר המונחים במרשתת.

לזכרו של פרופ' שרגא אירמאי

גלויה שכתב שרגא אירמאי בשנת 1937 לאברהם אברונין, מעורכי המדור "לשונונו לעם" בעיתון "הארץ", שעניינה צורתה של מילה לועזית בעברית.

פרופ' שרגא אירמאי, מראשוני חברי האקדמיה, הלך לעולמו בכ"ט בסיוון תשס"ח (2 ביולי 2008) שבע ימים ומעשים. אירמאי נולד בפולין בשנת תרע"ב (1912) ועלה לארץ בגיל 12. בשנת תרצ"ו (1936) - אחרי שלמד הנדסה אזרחית וקולוניאלית בבלגיה - הצטרף לסגל הטכניון. הוא ייסד בו מחלקות רבות, וכיהן כמשנה לנשיא וכדקן לימודי מוסמכים. לצד עיסוקו האקדמי הוא גילה עניין רב בעברית. עוד בילדותו בפולין הוא הרכיב רשימות של מילים עבריות ששימשו את חבריו.

משהוקמה "הוועדה המרכזית למונחי התכניקה" המשותפת לטכניון ולוועד הלשון בשנת תשי"ג (1943), התמנה אירמאי למוזכרה. בשנת תשט"ז (1956) הוא נבחר לחבר האקדמיה. הוא עמד בראש הוועדה המרכזית למינוח טכנולוגי, והיה הרוח החיה במלאכת המינוח הענפה בחיפה. הוא אף היה מעורב בכל מעשה המינוח באקדמיה.

בהספד שנשא פרופ' משה בראשו בהלוויה הוא אמר: "אי אפשר שלא להתפעל ממחויבותו של פרופ' אירמאי ללשון העברית ולאקדמיה. הוא ראה בשימוש במינוח עברי בתחומי הטכנולוגיה צורך חברתי ותרבותי, ושקד עליו כל ימיו. הוא הקפיד להגיע לכל ישיבות המליאה, ונהג לשאת דברים שהעשירו את השומעים בשפע ידיעות במינוח ובקאליה המשתקפת בו. הוא ראוי לשבח מרובה גם על הכבוד וההערכה שהביא ללשון העברית בקרב עמיתיו בטכניון."

פרופ' יוסף עופר, שהיה מזכיר מדעי באקדמיה, כתב למשפחתו: "היו לו עמדות ברורות בשאלות המינוח, ותמיד היה נכון להגן עליהן באומץ. במקרים רבים לא הייתה דרכו קלה: שוב ושוב ניסה לשכנע את חברי האקדמיה בחיוניותה של הפעילות הלשונית-טכנולוגית, וטען בלהט כי החידושים במינוח הם הכרחיים. מפעלו משוקע בעשרות הרבות של המילונים שהוציאה האקדמיה בעריכתו, ובאלפי המונחים העבריים שדוברי העברית משתמשים בהם. הלשון העברית חבה חוב של כבוד לפרופ' שרגא אירמאי שתרם לה מאונו ומכישורו במשך שנים רבות משנות דור!"

פעולות האקדמיה ודרכה לעתיד

המשך מעמוד 1

בדיון עלתה שאלת יחסי הגומלין בין האקדמיה ובין הציבור. פרופ' **יעקב בן-טולילה** דיבר על "נורמה וסובלנות". פרופ' **עוזי אורנן** בירך על חידושי המילים הנוצרים בציבור, והציע שהאקדמיה תאסוף את החידושים המהלכים ותפרסמם. הסופרת **גיל הראבן** ופרופ' **שמואל פסברג** העלו רעיונות ל"שיווק" קביעות האקדמיה – במדור לשון בעיתונות המקוונת, בהעמדת מונחים להכרעת הציבור ובהפצה בדואר האלקטרוני. פרופ' **גדעון גולדנברג** התנגד לגישת "השיווק", וטען עוד שעל האקדמיה לעשות יותר להנחלת החלטותיה בדקדוק.

פרופ' **סיריל אסלנוב** הדגיש את תפקידה של האקדמיה בדחיפת הממוצע הלשוני כלפי מעלה. לבקשת מערכת אָקָדָם הוא הרחיב את הדברים שאמר במליאה:

לאקדמיה ללשון העברית יש חשיבות גדולה בדחיפת הממוצע כלפי מעלה. יצירת מילים מוסמכות וגיבוש נורמות שאפשר להנחיל לציבור מחייבים משחק עם הדינמיקה של התפתחות הלשון. הבקרה על התחדשות הלשון היא בבחינת מעקה העשוי למנוע את הידרדרותה של השפה כלפי מטה.

מגמת הגלובליזציה אינה מתאפיינת רק בהרחבת ההשפעה האמריקנית על פני תבל, אלא גם בניצחון תרבות ההמונים. דמוקרטיזציה יתרה בעולם התרבות וההשכלה היא חרב פיפיות: מחד גיסא היא הופכת את תרבות האליטות לנגישה לאזרחים רבים יותר; מאידך גיסא היא גורמת לירידת התִקָן, לרוב כדי להחניף למשאלות ההמון. כדי לפצות על ההשפעות של ניצחון תרבות ההמונים מתבקשת הגדרת נורמה נוקשה ואליטיסטית.

מחקר הבלשנות החברתית מלמד שבדיגלוסיה חד-לשונית, כלומר בדקדוקים של לשון גבוהה ושל לשון עממית בקרב דוברי אותה שפה, לעולם אין הפרדה מוחלטת בין הגבוה לנמוך. בכל דיגלוסיה חד-לשונית קיים רצף המאפשר מעברים בין הצמרת לתחתית.

ק"ן לבן-יהודה – כן לעברית

המשך מעמוד 1

באירוע הציגו התלמידים את המיזמים. הרשימה במיוחד הצגה של תלמידי **בית הספר תל"י גילה מירושלים** בבימויה של המורה לדרמה **גלית טל** על פי "הבכור לבית אבי" מאת דבורה עומר. גם **בית הספר הדמוקרטי לב השרון** העלה הצגה על פי הספר ומערכון בנושא הסלנג. תלמידי **בית הספר גפנים מבקעת הירדן** הציגו מצגות בנושא אליעזר בן-יהודה והעברית. תלמידים מכיתות ח'–ט' מקריית חינוך ותרבות דרוז של המועצה האזורית לב השרון הקימו את "אחוות הלשון והתרבות העברית" ויזמו מגוון פעילויות בבית הספר להגברת המודעות לחשיבות העברית, להסברת ההיסטוריה המיוחדת שלה ועוד.

המיזם של תלמידי כיתה ט' מבית הספר נחשון בשוהם ומורתם ללשון **סבינה דוידוביץ'** – שבו הציגו התלמידים שמות עבריים לבתי עסק ביישובם – זכה במקום הראשון בזכות השילוב של ידע לשוני, יצירתיות ומקוריות, מעורבות בקהילה והתמודדות עם בעיה חברתית-תרבותית בדרך תרבותית ומכובדת. בית הספר היסודי **רחביה ע"ש דוד ופולה בן-גוריון מירושלים** ובראשו המנהלת **רונית דגן** זכה במקום השני בזכות פעילות מקיפה ומגוונת שכללה הוצאת עיתון בנושא העברית, הפגנות למען העברית בתחנות אוטובוס בסביבת בית הספר, התנסות בחידושי מילים, כתיבת טיעון בנושא השפה העברית ועוד. בתי הספר האחרים זכו באותות הצטיינות.

נזילות הגבולות בין הלשון הגבוהה ללשון הנמוכה עשויה לגרום לשתי תופעות הפוכות: יש שהלשון הנמוכה מבצבת בלשון הגבוהה; ויש שהנורמה הגבוהה מצליחה להשפיע על הלשון הנמוכה. בעולם דובר הערבית, למשל, נוצר משלב בינוני בין הערבית הסטנדרטית (דהיינו הערבית הספרותית המחודשת) ובין הלהגים העממיים. זאת דוגמה מאלפת להשפעת הצמרת על התחתית. דוגמה נוספת מספקת לנו הדיגלוסיה היוונית. זמן רב התקיימו ביוון זו לצד זו הלשון הטהרנית והלשון העממית, אך בין שתיהן לא הייתה הפרדה גמורה, שכן לשון הספרות לא הייתה השפה הטהרנית אלא דווקא השפה העממית המזווכת שהועלתה בדרגה. אחרי נפילת הדיקטטורה ב-1974 נסוגה הלשון הטהרנית, שטיפוחה היה מזוהה עם המשטר השנוא, והלשון העממית כבשה את רוב התפקידים שיועדו עד אז ללשון הטהרנית. העלאת הלשון העממית לצמרת הדיגלוסיה גרמה להעשרת הרובד הנמוך בהשפעות מלומדות למכביר, בעיקר באוצר המילים.

בשני המקרים הללו קיומה של נורמה נוקשה אך לא מופרדת ממשלבי הלשון הנמוכים פעלה כמנוף שדחף את רבדיה הנמוכים של הלשון כלפי מעלה. המקבילות האלה מצדיקות גישה אליטיסטית. כל עוד האליטיזם הלשוני מסוגל להשפיע על רובדי הלשון הבינוניים ואף על תחתית הדיגלוסיה, מלאכתה של האקדמיה ללשון העברית אינה לשווא. במדינה קטנה שבה אמצעי התקשורת מפותחים כל כך (ישראל יכולה להתגאות במרשתת דחוסה ביותר), לא חסרות דרכים להעלות את הממוצע הלשוני על ידי משיכת רובדי הלשון הבינוניים כלפי מעלה. תוצאת העלאת המשלבים הבינוניים תהיה מן הסתם העלאת הרבדים הנמוכים לרמה הבינונית, שכן בדיגלוסיה הישראלית יש רצף בין הקטבים. ■

גִּנְבָה – מונח או מילת עגה?

במאגר המונחים של האקדמיה נמצא המונח: "תִּכְנָה גִּנְבָה [בעגה: גִּנְבָה] (באנגלית: pirated software; מונחי טכנולוגיית המידע, פרק 1: מושגים בסיסיים, תשס"ג – 2002).

המילה גִּנְבָה מצטרפת למילים אחרות השקולות במשקלה (קמץ קטן בתחילתן ההגוי בתנועת ה) דוגמת תִּכְנָה, יִגְמָה. לקבוצה קטנה מתוך המילים האלה יש מכנה משותף – תחום המחשבים: בראשן תִּכְנָה ותִּכְנָה, ובעקבותיהן באו לְמִידָה, קִשְׁחָה, סִרְטָה (תכנה המשמשת לכתיבת תסריטים) ועוד. ובציבור מהלכת לה הגִּנְבָה. וכבר פנו שואלים לאקדמיה וביקשו לדעת אם גִּנְבָה מ"בית מדרשו" היא.

אילו הייתה המילה גִּנְבָה תקנית, היה צריך להגותה בבי"ת דגושה, גִּנְבָה (כדן בגי"ד כפ"ת לאחר שווא נח), דוגמת תִּכְנָה השקולה באותו המשקל, אלא אם כן נשקול אותה במשקל בינוני, גוֹנְבָה, דוגמת תוֹמְכָה (צורת משנה של תוֹמְכָה). אבל בדרך זו נוציא אותה ממשפחת מילות המחשב הנ"ל. אלא שגִּנְבָה יותר משהיא מונח היא מילת עגה, הנאמרת במעין קריצת עין. הרי אין אדם מבקש, למשל, שיתקינו לו גִּנְבוֹת במחשב.

ועוד זאת: כבר בתנ"ך דבר שנגנב קרוי גִּנְבָה: "אִם הִמְצָא תִמְצָא בְדָד הַגִּנְבָה" (שמות כב, ג). וכשם שאין בעברית מונח נפרד למכונת גנובה (גִּנְבוּת?) או לתקליטור גנוב (תִּגְנִיבוֹר?) ולא לסרט גנוב (גִּנְבִּי?) – כך אין מקום לקבוע מונח נפרד לתכנה גנובה. גִּנְבָה היא אפוא מילת עגה הן מצד מהותה הן מצד הגייתה.

רחל סליג

המונחים שבעלונים האלה הם לקט מרשימת מונחי החירום שהכינה ועדה מיוחדת במכון התקנים. נקווה שלא נזדקק להם.

- (באנגלית: LSSD, large scale sudden disaster)

אִפְרָ"ן

אִסוֹן פְּתַע רַב־נִפְגָּעִים

אפר"ן מחולל מוות, פגיעה, הגירה זמנית או קבועה (של מאות אלפים עד מיליונים ספורים; בתנאי מדינת ישראל – עשרות אלפים ויותר) והָרָס של תשתיות ורכוש. בכלל אפר"ן אסונות טבע, כגון רעידת אדמה או סופת ציקלון, אסונות מיד אדם, כגון פיגוע־על (=מגה־פיגוע) או הפצצה גרעינית.

- (באנגלית: emergency manager, disaster manager)

אִפְרָ"נאי

איש מקצוע שתפקידו להתמודד עם אפר"ן. הוא עוסק בפעולות מניעה, היערכות ואִפְחוֹת, מענה לִאִסוֹן, שיקום אוכלוסין ראשוני ושיקום תשתיות (ראו להלן).

- (באנגלית: prediction)

צְפִי

תחזית מוגדרת לטווח קצר שסיכויי ההתממשות שלה גבוהים. למשל, היה צְפִי של שלוש יממות קודם שסופת ההוריקן "אייק" תקפה באיים הקריביים ובארצות הברית באוגוסט 2008.

- (באנגלית: reference scenario)

תְּרַחֵשׁ יַחוּס

תרחיש ייחוס

תיאור מהלך המתייחס לאפר"ן שעלול להתרחש, והוא משמש בסיס להיערכות לקראתו. מתפקידן של רשויות החולשות על מערך תכנון לקראת אפר"ן לתאר את התרחיש על פי ידע מדעי וכללי מעודכן, על פי ניסיון ועל פי תחזיות לעתיד.

- (באנגלית: mitigation)

אִפְחוֹת

פעולות שתכליתן להפחית את מספר העקורים, הפצועים והנספים הצפויים בעקבות אפר"ן ולשפר את כושר ההתמודדות עם מצבים של אפר"ן.

מפעולות האִפְחוֹת: חיזוק ושיפור של עמידות התשתיות; הכנת מערך של רפואה, מערכי חילוץ מהריסות, זיהוי וקבורה; הכנת מחסות זמניים ומאגרי מים ומזון; הקנייה והטמעה של ידע; תכנון השיקום.

הערה: בצד האִפְחוֹת נעשות פעולות של מְנִיעָה (prevention) ושל הִעָרְכוּת (preparedness) לפני התרחשות של אפר"ן.

- (באנגלית: contributions in kind)

תְּמִ"שׁ

תְּרוּמַת מוּצָרִים וְשֵׁרוּתִים

עזרה המוגשת בשעת אסון – לא בממון, אלא בהספקה של מוצרים ושל שירותים.

רְעִידַת אֲדָמָה, רֵעַשׁ

■ (באנגלית: earthquake)

עזווע של פני הארץ בשל תנועה של לוחות בקרום כדור הארץ.

המילה רֵעַשׁ במשמע רעידת אדמה' באה במקרא, למשל בזכריה (יד, ה): "וְנִסְתָּם פְּאֶשֶׁר נִסְתָּם מִפְּנֵי הָרֵעַשׁ בְּיָמֵי עֲזִיָּה מֶלֶךְ־יְהוּדָה".

רְעִידַת אֲדָמָה עֲקָרִית (main shock) מלווה לעתים ברעידות נוספות: רְעִידַת אֲדָמָה מְקֵדִימָה (foreshock), רְעִידַת אֲדָמָה עֹקֶבֶת (aftershock).

עֲצֻמַת רְעִידַת הָאֲדָמָה (earthquake magnitude) היא עצמת האנרגייה המשתחררת במוקד רעידת האדמה, והיא נמדדת בסולמות כגון סולם ריכטר.

חִמְרַת רְעִידַת הָאֲדָמָה (earthquake intensity, earthquake severity) היא מידת הנזק שרעידת האדמה גורמת לאדם ולתשתיות. החומרה נמדדת בסולם מרקלי (Mercali Scale).

מַעֲנָה לְאָסוֹן

הוצאה לפועל של תכניות ההיערכות והאפחות שנועדו להציל חיי אדם ולצמצם נזק בלתי־הפיך לבריאות הציבור בעת התרחשות אפר"ן.

שִׁקּוּם אֶכְלוּסִין רֵאשׁוּנִי (שָׂא"ר)

■ (באנגלית: rehabilitation)

שיקום אוכלוסין ראשוני

השלב הראשון של השיקום לאחר אפר"ן. הוצאה לפועל של תכניות ההיערכות והאפחות שנועדו לייצב את האדם ואת הקהילה, ולהקנות מחדש עצמאות לאוכלוסייה על ידי טיפול רפואי פיזי ונפשי, שיכון זמני, שיקום כלכלי בסיסי וכל סיוע אחר מטעם השלטונות כצעד לקראת שיקום כולל.

שִׁקּוּם תַּשְׁתִּיּוֹת

■ (באנגלית: reconstruction)

שיקום תשתיות

הוצאה לפועל של תכניות ההיערכות והאפחות שנועדו לבנות מחדש תשתיות לאחר אפר"ן. מן הפעולות: בנייה מחודשת של בתים, מבני ציבור ומקומות עבודה; פינוי פסולת; תיקון כבישים וגשרים; שיקום תשתיות של מים וחשמל ושל שירותים חיוניים אחרים.

עוֹרְקֵי חַיִּים

■ (באנגלית: lifelines)

המתקנים והמערכות המספקים שירותים התומכים בצורכי קיום בסיסיים, כגון תברואה, מים, מזון, אנרגייה, תקשורת ואמצעי תחבורה. מניעה, היערכות ואפחות לקראת אפר"ן נועדו להבטיח את המשך הפעולה של עורקי החיים לאחר אפר"ן.

רשימת מונחי החירום אושרה במליאת האקדמיה בניסן תשס"ז, והיא מתפרסמת במלואה במאגר המונחים במרשתת. תודתנו לד"ר אפרים לאור מן החוג לגאוגרפיה באוניברסיטת חיפה, יו"ר הוועדה למונחי חירום, על סיועו בהכנת העלונים.

חלוקת המילה למשמעויותיה תלויה בתכלית החלוקה

משה אזר

על העם" (נחמיה, ה, טו), שקדרי מביא כדוגמה למשמעות השנייה, "החמיר". מבחינתו של אבן-שושן גם המשמעות השלישית אצל קדרי ("הגדיל, הרבה"), כגון בפסוק: "והרבתים ולא ימעטו והכבדתים ולא יצערו" (ירמיה ל, יט), אינה כדאית לבוא תחת משמעות מיוחדת לעצמה, אלא רצוי להכניסה תחת "הקשה, הרבה". הוא רשאי היה לעשות זאת משום שבעברית המושגים קשה וקל מתקשרים הן לקושי מבחינת תכונתו הפיזית או המופשטת של העצם הן לקושי מבחינת הכמות או הגודל של העצם. לכן הגיוני לרשום תחת "הקשה, הרבה" את כל המובאות המקראיות של **הכביד**. המילון של קדרי נוטה להרבות במשמעויות הפוליסמיות של המילים, ואף הכניס לראשונה במילונאות העברית את חלוקת המילה למשמעויות ראשיות ומשניות.

ישנו סוג אחד של משמעות פוליסמית המקשה עוד יותר על המילונאי והוא האוטוהיפונימיה (ההיכללות העצמית), דהיינו מילה המורה על דבר מה כללי, מורה גם על משמעות ספציפית יותר הכלולה במשמעות הכללית של אותה מילה עצמה. הפועל **שתה**, למשל, מביע את הפעולה הכללית של "גמא נוזלים", אך הוא משמש גם להבעת הפעולה הספציפית יותר, "שתה אלכוהול", כגון "מרוב צער הוא התחיל לשתות".

נדגים עתה את הקושי של המילונאי להחליט אם לפניו תופעה אוטוהיפונימית הראויה להירשם במילון או שמא אין היא אלא שימוש הקשרי פרגמטי שאינו עולה כדי משמעות פוליסמית חדשה. באחד העיתונים נרשמה כותרת: "שני צעירים טבעו בים, אחד ניצל והשני נפטר". על פי משפט זה יש להסיק שבעברית של ימינו הפועל **טבע** משמעו "שקע במים מבלי יכולת לצאת מהם בכוחות עצמו כדי לשאוף אוויר". לעומת זאת מצאנו כתובים בעיתונות משפטים שאפשר להסיק מהם שהפועל **טבע** משמעו "טבע ומת". אם יחליט המילונאי שהפועל **טבע** הוא בעל שתי משמעויות, כללית ואוטוהיפונימית, פירוש הדבר שמשפט מעין "שני בני אדם טבעו בים" הוא בימינו משפט דו-משמעי. שאלת הדו-משמעות הסמנטית מסוג זה אינה פשוטה כלל, למשל האם **כלב**, **חתול**, **סוס**, **תינוק** ראויים להירשם במילונאות העברית המודרנית כבעלי משמעות אוטוהיפונימית ("כלב ממין זכר", חתול ממין זכר" וכו') שהרי קיימים שמות מיוחדים לציון מין הנקבה: **כלבה**, **חתולה**, **סוסה**, **תינוקת**? והאם יש להבחין בין סוגים שונים של ו' החיבור, שכולם שימושים ספציפיים, הכלולים בתוך המשמעות הכללית של מילת החיבור? על פי "מילון העברית המקראית" היא מתחלקת ל-6 קבוצות (משמעויות) ראשיות ועוד 20 קבוצות משניות, כגון: הבעת הניגוד, הבררה, הסיבה, הכוונה והתוצאה, הייחוד (= "בייחוד"), התמורה (= "זאת אומרת"), ההוספה ("גם").

והנה דוגמה מ"ערכי המילון: מקבץ ערכים מן התקופה העתיקה" (האקדמיה ללשון העברית, תשס"ו) – חוברת ניסיונית של מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. המילה **תָּרַגַּם** מחולקת לשלוש משמעויות: (א) "טקסט (מקראי) הכתוב בארמית"; (ב) "לשון ארמית, אחד מניבי הארמית (לעתים בצירוף לשון תרגום)"; (ג) "כינוי לתרגום המקובל (כבר בימי חז"ל) לתורה ולנביאים (לעתים גם לכתובים), הנאמר בבית הכנסת, מה שפונה אחר כך תרגום אונקלוס ותרגום יונתן (ולעתים רחוקות תרגום אחר)". שלוש המשמעויות האלה הן שלוש משמעויות אוטוהיפונימיות של

אם ההומונימיה היא מעין תאונה לשונית, הפוליסמיה היא הכרח לשוני, שהרי לא תיתכן לשון שתצוין בסימן לשוני מיוחד כל מושג, כל פעולה, כל מצב וכל אובייקט ממשי או דמיוני. לכן חייבת להתקיים האפשרות שמלאי המילים המוגבל של הלשון יהיה מסוגל להתגמש ולהתגוון מבחינת משמעויותיהן ולהביע בהקשרים השונים משמעויות שונות. אכן, הדבר המייחד את השפות הטבעיות הוא שאותה מילה עצמה יכולה לשמש מטרות אין ספור הודות לתכונתה הסמנטית הבסיסית המאפשרת לה להשתנות בהקשרים השונים. מכאן שאם שואלים מה משמעותה או משמעויותיה של מילה פוליסמית, התשובה האחת האפשרית היא זו שהפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין היה הראשון להגות אותה: כלל שימושיה במגוון ההקשרים שהיא מופיעה בהם. ואולם תיאור שימושיה המגוונים של מילה אינו יכול להיות ממצה, שהרי איננו מסוגלים להגיע אל כל ההקשרים שהמילה שימשה בהם עד היום, ובוודאי לא נוכל לדמיין את כל השימושים העתידיים. המסקנה המתבקשת היא שמילוני השפות החיות לעולם יישארו חלקיים מבחינת תיאור המשמעויות הפוליסמיות. הוא הדין לשפות מתות ולקורפוסים סגורים וסופיים, שגם בהם החיפוש אחר משמעויות המילים הוא בסופו של דבר חיפוש אחר המשמעויות הפוטנציאליות שלהן, ולא רק אחר המשמעויות העולות ישירות מההקשרים הספציפיים. בלי מידה כל שהיא של הפשטה סמנטית יישאר חיפוש משמעויות המילים ברמת הפירוש הניתן לכל מופע של המילה בהקשרה החד-פעמי. ההפשטה הסמנטית מושגת מיצירת קבוצות של שימושי המילה הרב-משמעית על פי סוגי ההקשרים שהיא מופיעה בהם. יצירת הקבוצות האלה היא פועל יוצא ממידת ההפשטה הסמנטית, המושגת מתוך התעלמות מהבדלים "לא חשובים" בשימוש המילה, וממידת הדקויות הסמנטיות והפרגמטיות שמבקשים להציג ולהגדירן.

נמחיש דברים אלו באמצעות דוגמה אחת של מילה מקראית המתוארת בשני מילונים באופנים שונים מאוד. "מילון העברית המקראית" של מ"צ קדרי (אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו) קובע שלוש משמעויות לפועל **הכביד**: (1) "הקשה"; (2) "החמיר"; (3) "הגדיל, הרבה". אבן-שושן בקונקורדנצייה שלו למקרא (קרית ספר, 1988) קובע רק משמעות אחת לפועל הזה עצמו: "הקשה, הרבה". אין טעם בשאלה מי צודק, כי שני החיבורים האלה מכוונים לשתי תכליות שונות. הקונקורדנצייה של המקרא היא אמנם גם מילון, אבל תכליתה העיקרית היא להביא כל מילה על כל נטיותיה המתועדות במקרא במקומה הנכון, ועל משימה עיקרית זו נוספת גם חלוקת המילה למשמעויותיה השונות, ושיוך של המובאות המקראיות למשמעויות הללו. ככל שירבו משמעויותיה הפוליסמיות של המילה, וההבחנה ביניהן תהיה דקה יותר, יקשה על מחבר הקונקורדנצייה לקבוע את ההשתייכות של כל המובאות למשמעויות הפוליסמיות הרבות. זו יכולה להיות התחייבות שקשה יהיה לעמוד בה, כי היא תלויה גם ביכולת פרשנית גבוהה ביותר של הטקסט העתיק. לכן אין פלא שאבן-שושן בחר להכליל את כל המובאות של הפועל **הכביד** במשמעות אחת ("הקשה, הרבה"). נראה לו מיותר להבחין בקונקורדנצייה בין **הכביד** שבפסוק: "אביך הכביד את עלוני" (מלכים א יב, י), שקדרי מביא כדוגמה למשמעות הראשונה, "הקשה", ובין המשמעות של **הכביד** בדוגמה: "הכבידו

כמשמעות הראשונית. הוא ודאי גם הסתמך על העובדה שהפועל **תרגם** אכן משמש במקורות הקדומים בהוראה הכללית של "העתיק מלשון ללשון".

לעומת בן-יהודה, שמימתו הייתה תיאור היסטורי של הלשון, אך אינו נמנע מהדרכה ומהכוונה לשונית (עדות לכך היא המילים שהוא עצמו חידש והכניס למילונו), חוברת "ערכי מילון" מסתמכת על עדים כתובים, ובאין עֵד למשמעות הכללית, אין המשמעות נרשמת כלל. מחברי החוברת הניסיונית של המילון ההיסטורי אינם רואים במילון ההיסטורי חיבור לקסיקולוגי היסטורי, המתאר על פי תאוריה כלשהי את התפתחות אוצר המילים העברי מהמשמעות המונחת כראשונית או כבסיסית דרך כל גלגולי המשמעות, צעד אחר צעד, אלא כחיבור המתעד את העובדות הסמנטיות כמות שהן נתפסות על פי הפרשנות הלוקלית, ויסיק כל אדם מה שיסיק מבחינת ההתפתחות הסמנטית. לדעת מחברי החוברת הניסיונית, גם אם המסקנה נראית מובנת מאליה (ואכן, אין כל ספק שהמשמעות המקורית של **תרגום** היא "translation" במובן הכללי של המושג), ראוי לו למחבר המילון ההיסטורי לרשום רק מה שמתועד ורק על פי הסדר הכרונולוגי של העדויות. בן-יהודה צודק לשיטתו, ומחברי חוברת הערכים הניסיונית צודקים לשיטתם. אכן, חלוקת המילה למשמעויותיה תלויה בתכלית החלוקה ובקהל היעד שלה.

המשמעות הכללית "translation", שאינה מתועדת בעברית של התקופה העתיקה, ולכן לא נרשמה ב"ערכי מילון". משמעות א היא בעת ובעונה אחת משמעות מטונימית (תוצאת פעולת התרגום) ואוטוהיפונימית (לא "תרגום" סתם, אלא "תרגום לארמית"); משמעות ב אף היא הן מטונימית (מעבר מפעולת התרגום אל שפת המטרה) והן אוטוהיפונימית (שפת המטרה היא ארמית דווקא); משמעות ג היא משמעות אוטוהיפונימית של משמעות א (משמעות ג ספציפית יותר ממשמעות א וכוללה בתוך משמעות א, שאף היא, כאמור, אוטוהיפונימית).

בן-יהודה (מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרך XVI, 1959) נהג אחרת, הוא קבע משמעות אחת בלבד: "דברים מתרגמים, מעתיקים מלשון ללשון אחרת, ובייחוד דברי המקרא המתרגמים ארמית, translation, Übersetzung". ישנו המעבר המטונימי (תוצאת פעולת התרגום) וישנו אזכור של המעבר האוטוהיפונימי ("ובייחוד דברי המקרא המתרגמים ארמית"), אך הוא משאיר את **תרגום** בהוראה הכללית של "translation". אפשר להסביר את דרכו של בן-יהודה, שאף על פי שחיבר מילון היסטורי, הוא כיוון בפירוש גם למילון שימש את דובר העברית המודרנית. לכן אף על פי שלא מצא בעברית הקדומה תיעוד לשימוש תרגום בהוראה הכללית של "translation", הוא שחזר את המשמעות הזאת מתוך המשמעות או המשמעויות הספציפיות יותר, והעמיד אותה

על "אֵלוֹ" ו"אֵלוֹ"

ילון (חנוך אלבק, ששה סדרי משנה, מנוקדים בידי חנוך ילון, סדר זרעים, ירושלים-תל-אביב תשי"ט). אבל יש משום תועלת מעשית להבחנה בין צורת שתי המילים – כינוי הרמז מכאן ומילת השאלה מכאן – על כל פנים לפי הגישה ש"כל הבחנה לטובה". נמצא שהכתיב של מערכת מילות השאלה לגופיה משמר תמיד ובשקיפות את היסוד **אֵי** ביו"ד: **אֵיזָה**, **אֵיזוֹ**, **אֵילוֹ**.

ומכאן להטעמה. פתחנו במילת השאלה **אֵיזָה**, ואמרנו שמסורת הטעמים של המקרא קבעה את הטעמת מלרע – **אֵיזָה** – לפי הכלל שהתיבה האחרונה של צירוף מוקף קובעת את הטעמת הצירוף. מאותו הטעם נקבעה הטעמת מלרע גם להגייה התקנית של צורת הנקבה **אֵיזוֹ**. ומה הטעמתה של התיבה **אֵילוֹ**; גם בה מן הדין שההטעמה תהיה על היסוד האחרון של הצירוף: **אֵי(אֵ)לוֹ** < **אֵילוֹ**. אבל הצורה התקנית של היחיד **אֵיזָה-אֵיזוֹ**, במלרע, גררה אחריה בהיקש מוטעה את צורת הריבוי **אֵילוֹ**. הטעמת ההברה האחרונה הייתה נכונה אילו המילה **אֵלוֹ** עצמה הייתה נהגית במלרע. ההגייה **אֵילוֹ** בהטעמת מלרע מוטעית אפוא, והנכון הוא **אֵילוֹ** במלעיל.

מרדכי מישור

"מאגרים"

אתר המילון ההיסטורי ללשון העברית

לאתר הספרות העתיקה של מפעל המילון ההיסטורי

נוספו אפשרויות חיפוש ותצוגה ועודכנו בו הטקסטים והקונקורדנציות.

אפשר להתנסות בשימוש באתר באמצעות גרסת ההדגמה:

<http://hebrew-treasures.huji.ac.il>

שימוש באתר השלם כרוך בהרשמה ובתשלום.

לפרטים פנו לרעות בטלפון 02-6493522

או בכתיבת הדואר האלקטרוני acad2u@vms.huji.ac.il

מילת השאלה **אֵיזָה** רווחת בלשון הדיבור שלנו בהטעמת מלעיל, ובלשון התקשורת הרשמית (כגון בפי קרייני החדשות) במלרע. הטעמת מלרע הולכת אחר לשון המקרא, שבה הצירוף **אֵי-זָה** נכתב בשתי תיבות מוקפות, והטעם על השנייה – **זָה** – כדין כל התיבות המוקפות, שהאחרונה היא הקובעת את ההטעמה של הצירוף כולו. וזו ההגייה התקנית שלנו: **אֵיזָה**, במלרע (בצד **זָהוּ**, **זֹהוּ**, **מָהוּ**, **כִּמָהוּ** – במלעיל!).

בלשון המשנה נוצרה, בהשראת **אֵי-זָה**, גם מילת שאלה לנקבה **אֵי-זוֹ**. בכתבי היד העתיקים של ספרות חז"ל עדיין נהוג לכתוב **אֵי-זָה**, **אֵי-זוֹ**, בשתי תיבות, אבל ברבות הימים פשט הנהוג לכתוב **אֵיזָה**, **אֵיזוֹ**, בתיבה אחת; והשוו **אֵיפָה** (**אֵי+פָה**) במקרא.

במקביל לצורות היחיד, ובאותה הדרך, נוצרה מילת שאלה לרבים ולרבות, על יסוד המילה המקראית **אֵי** וכינוי הרמז המשנאי **אֵלוֹ**, אבל זו נכתבת בתיבה אחת, ובהשמטת האל"ף האמצעית, כפי שקרה למילה **אֵפֶלוֹ**, שעיקרה **אֵף+אֵלוֹ**. בימינו נקבע הנהוג להבחין בין כינוי הרמז **אֵלוֹ** למילת השאלה **אֵילוֹ**. הכתיב **אֵילוֹ** מתחייב לכאורה מן העובדה שיסוד השאלה **אֵי** נכתב בצירי מלא, ושוב לא ניתן לקיים את הדגש בלמ"ד. ראובן אלקלעי מתריע כנגד המשתמשים בצורות היחיד לריבוי: "מן הראוי להבחין בין שלוש מלות-הגוף האלה. 'איזה' לזכר, 'איזו' (בחולם) לנקבה ו'אילו' – לרבים" ("תיקוני לשון", לשוננו לעם מחזור ב [תשרי תשי"ב], יא-יב [כא-כב], עמ' 6-7); ולפי דרכנו למדנו שהוא גורס **אֵילוֹ**. להלכה אפשר היה לקבוע את הכתיב של כינוי הרמז **אֵלוֹ** גם למילת השאלה, בטענה שהדגש בלמ"ד יציב ואין לבטלו. ואכן בכתבי היד המנוקדים של המשנה הלמ"ד הזאת דגושה, וכך הנהוג במסורות החיות המקיימות את ההגייה של הדגש החזק. אלא שמכאן יתחייב, לפי כללי הכתיב שלנו, שיסוד השאלה **אֵי** ייכתב בצירי חסר. ואמנם כך ניקד ביאליק: "אֵלוֹ הַן הַמְשָׁפִיעִין בְּמִדָּה גְּשָׁה?" (דמאי ב, ד; ששה סדרי משנה, סדר זרעים, תל-אביב תרצ"ב), וכן

לשוננו, כרך שבעים: כרך יובל חגיגי המוקדש לפרופ' יהושע בלאו, התשס"ח

עורך: משה בראשר

כתב העת "לשוננו" החל לראות אור בשנת תרפ"ט. עד לכינונה של האקדמיה שימש במה הן למחקר הלשון הן להרחבת הלשון ותיקונה ולפרסום פעולותיו של ועד הלשון. כיום "לשוננו" הוא הבמה החשובה ביותר לפרסומים בחקר הלשון העברית. הכרך החגיגי מכנס שלושים וחמישה מאמרים במגוון עשיר של נושאים בכל תקופותיה של העברית, וגם בלשונות האחרות – הארמית ולשונות היהודים, ועיונים בחכמת הלשון ובדרכי חקירתה.

עיונים בספרות השומרנית ובספרות הקראית: אוסף מאמרים מן העיזבון

אילה ליונשטם • ערך יהושע בלאו

הספר מוקדש לתרבות הקראית ולתרבות השומרנית של ימי הביניים. העורך קיבץ את מאמריה של אילה ליונשטם ז"ל, ובהם שני מאמרים אנציקלופדיים, והתקין לדפוס חלק מעבודת הדוקטור שלה על פירוש שומרוני לבראשית. **אילה ליונשטם** (תרע"ט-תשמ"ו) הייתה עובדת בכירה במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה, ועסקה בהתקנה מדעית של הספרות הקראית הכתובה בעברית עד המאה האחת-עשרה ובקביעת מקצת ערכי המילון של ספרות זו.

לשון המשנה בגניזת קהיר

גבריאל בירנבאום

בספר תיאור בלשני מקיף וממצה בתחום ההגה והצורות של קטעי משנה שנמצאו בגניזת קהיר, ובהם טקסטים בניקוד טברני ובניקוד ארץ-ישראלי וטקסטים לא מנוקדים. המחקר מגלה שבדרך כלל קטעי הגניזה, שמוצאם מן המזרח, מסורתם דומה למסורת "אבות הטקסטים", שמוצאם מאירופה; אבל נמצאו תוספות לשון מיוחדות לקטעי הגניזה וקווי לשון נדירים. ד"ר **גבריאל בירנבאום** הוא חוקר הלשון העברית הקלסית, בעיקר לשון חז"ל. שימש מרצה במחלקה ללשון העברית באוניברסיטת בראילון, היה המזכיר המדעי של האקדמיה, ועתה הוא חוקר במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה.

פרטים נוספים על הספרים ועל מחיריהם ראו באתר האקדמיה או התקשרו לטלפון 02-6493512.

השתלמויות וסיוורים

המשטרה. ההשתלמויות נערכות בבניין האקדמיה ללשון העברית או במוסד המזמין את ההשתלמות. לכל המבקרים בבניין האקדמיה מוצע סיור מודרך בחדר בן-יהודה שיש בו רהיטים מביתו של אליעזר בן-יהודה, ספרים מספרייתו ועוד. פירוט אפשר למצוא באתר האקדמיה במרשתת במדור "מה חדש". אתם מוזמנים לפנות למרכזת מערך ההשתלמויות, ד"ר **אורלי אלבק**, בטלפון 02-6493504, או בדואר האלקטרוני acad5u@vms.huji.ac.il.

לפני כשנתיים הוקם באקדמיה מערך השתלמויות שמטרתו להביא את דבר האקדמיה במישרין אל ציבור המתעניינים. האקדמיה רואה חשיבות רבה בהוראת התקן של העברית מפי חברי האקדמיה ועובדיה השותפים לעיצובו, ולפיכך היא מציעה השתלמויות, ימי עיון, סיורים ואף הרצאות יחידות בשאלות התקן ובמגוון נושאים בלשון העברית. ההשתלמויות מיועדות ליחידים ולמוסדות.

ההשתלמויות ליחידים מתקיימות לפי הצורך – בשנת תשס"ז נערכו השתלמויות בתעתיק שנלמדו בהן הכללים החדשים של התעתיק לצורכי שילוט. בשנה הבאה מתוכננות השתלמויות ליחידים לשיפור ההבעה בכתב ובעל פה. בימים אלו נפתחת ההשתלמות הראשונה בעריכת לשון.

ההשתלמויות למוסדות "נתפרות" לפי מידת המשתלמים ומעוצבות בהתייעצות עם המוסד המזמין את ההשתלמות. בשנת תשס"ח השתלמו באקדמיה קבוצות של סטודנטים מאוניברסיטאות וממכללות, מורים, עולים חדשים ותלמידים. עוד השתלמו קרייני רשות השידור ושדרי רדיו, חוקרים של משרד החוץ ועורכי דין מן

ברכות

לחבר האקדמיה פרופ' יעקב בן-טולילה
לרגל צאת ספרו
מילה בשעתה זהב מעלתה
הפתגם הספרדי-יהודי בצפון אפריקה

העורכות: **הגר בן-ציון ורונית גדיש** • קָדָר והפקה: **אורית טפרברג**

האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה בנבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065

דואר אלקטרוני: acad6u@vms.huji.ac.il • במרשתת: <http://hebrew-academy.huji.ac.il> כל הזכויות שמורות, תשס"ט ©